ZIJA DIZDAREVIĆ
U bosanskoj kafani

Sjede ljudi.

Preko sasušenih usana, iz dubine sagorjelih pluća, kulja i vuče se dim. Ide tromo, slaže se, kolutovi se gomilaju na sredini kafane i ispunjavaju je sve do svoda. A ljudi sjede, nepokretni. Noge prekrštene, misli dosadno nejasne kao polubijel dim što se povlači okolo. Lica se ne razaznaju, čalme i fesovi načas se čudno izduže, protegnu, dobiju fantastične izglede u pokojem novom valu dima , neko se iskašlje, a za „odžakom“ zazveči džezva.

- Rasime, jednu i dva!

Do Ešrefa je Suljaga. Razliše iz jedne džezve u dva fildžana po srču. Šute. Do njih je Ahmetaga. Dimi i šuti. Pa Mašo, Mušan, Mešan, Ibro. Puše i šute.

Klupe su poredane unaokolo. Sredina kafane, sva puna sivog, gostog i teškog dima, podsjeća na baru. Ponekada tek kogod uzdahne, val jurne u sredinu, ustalasa naslage dima, pa se postepeno sve smiri.

Suljaga šuti. U Mešana na lijevom koljenu fildžan s kahvom, a na desnom savija cigaretu „tančicu“. Šute ljudi naslonjeni na zidove.

Šuti i dim.

Cigare i čibuci, lule, ispružene ruke što su zaboravljene stale u pokretu, sve je to zabodeno u mehak, bolesno-prljav vazduh, i miruje.

Poslije otegnute, plačne škripe vrata, ču se Muhamedbegov selam. Beg sjede na klupu. Vazduh topao pokrenu se.

- E, merhaba ti, beže!
- Merhaba!
- Merhaba!...

Lijeni pozdravi i otpozdravi. Jedan za drugim, po dužnosti, ljudi dovikuju merhaba, zatim ponovo tonu u duboko, besmisleno šutanje.

Muholovka visi i klati se. Jedna uhvaćena muha dugo zuji.

Beskrajna dosada.

- Jah! – ču se kao slučajno. I odmah bezbroj odjeka:
- Jah!
- Jah! Jah!...

A onda opet jumiranje u šutanju.

- Beže, rekoh li ja tebi merhaba?
- Rele, jakako, br'te, Mašo.

Pola sata. Sat. Dva.

Zatim se Ibro prisjeća:

- Ama, viđe li ti, Mušane, onog Muzbašinog? Kažu da je izbio.
- Viđoh jah. Pa gologlav, ko vlaše. A njakav durbil – kako li – obješen o vratu.
- A što li će mu ono, jarabi?

I Mašo, kao da uopće ne očekuje odgovor, sasvim ravnodušno zašutje, pošto je pitanje bacio negdje u dim. Niko se ne trudi da progovori. Zujanje, dim i sporost.

Minut, dva, pet.

Džemil efendija će:

- Ma, ono se kaže durbin, a nosi se u planine. Kažu da se kroz njega vidi sa Matorca skakavac na Šćitu.

Govor se valja lijeno, dugo, riječi padaju teško kao od usta otkinute, glas je usamljen, čudno usamljen, kao da ostaje napušten, neshvaćen, ravnodušan svima.

- Pa mi kaziva jednom, baš čini mi se Edhem efendija – jok, slagaću, nije on.. ama opet... ček... jest baš on, jest!... Edhem efendija mi je kazivao kako je on na jedan – tu Džemil efendija potegne duboko iz čibuka, uzdahne i izdahne, pa polahko nastavi – kako je on gled'o s Matorca i vidio točno skakavca na Šćitu.

- Aaaaa! I baš vidio? Pa baš vidio?
- Aaaaa!
- Jes', baš vidio. I to, kaže, miče desnim brkom.
- Ih, pobogu brate, pa što li to?

Šutnja.

- Haj' ti sad znaj zašto on baš desnim brkom mrda?
- Iiiii!... E, baš mu je čudo!

Šutnja.

- Hikjmet Božiji, moj br'te!

Nevjerovatnosti u dimu dobivaju jednako dosadnu boju kao i ono „jah“. I najzad – sve je svejedno. Zapaljeni vrhovi cigareta svjetlucaju, kolutovi dima prepliću se i slažu, ljudi se ravnodušno čude, pa onda šute, poneko opet vikne bezrazložno „jah“, kafana se rastače u neshvatljivu miru, a negdje daleko napolju hukti fantastičan životni tempo.

Suljaga i Ešref se iskašljaše. Na dnu fildžana ostao je mutljag. Popili su „jednu u dvoje“.

I opet šutnja. Opet mir. Opet dim.

Uvijek tako.

Vrijeme stoji...

ZIJA DIZDAREVIĆ
Majka

Stoji iza mene daleko, petnaest i više godine daleko, prigušeno bosansko djetinjstvo.

Da li se sjećam? Bila je jedna kutija – soba, i po njoj išlo napaćeno mršavo lice, noge u papučama izblijedjele dimije i blag predan pogled. Majka! Od zida do zida, od vrata do peći, od ručka do večere, od jeseni do proljeća, u zidovima, među četiri zida, uzidan, tekao je nelijep ženski život.

Sjećam se: bilo je sunce, mnogo sunca oko nas kad su dječije igre i crne poderane seoske košulje prolazile avlijom i ispred prozora. U polumraku „zelene odaje" čamila je mati i krpila. Duvarevi tamno, u sjenci pili su krv iz ženskih obraza.

Sjećam se: jurili su po vršajevima za konjima, preko trave i kamenja, kroz dječije razigrane prostore, zaboravljajući otići pet puta na dan u džamiju i – poslije su očeve batine bile svršetak radosti. Mati je sumorno poslušna i prigušena kao i mi, suzila: „Svoj je otac, kad malo i udari... poljubi ga u ruku, pa klanjaj, sinko", a na svaki udarac i jauk lice joj se trzalo i glavu je pokretala.

Isprebijano, polomljeno djeitnjstvo, nedoigrane igre, žena sakrivena u tami i očev nemilosrdni pogled. Stražarska sablja što je goropadno gonila kroz sokake... Rasli smo.

- Da mi se nijesi maknuo ispred kuće. Jes' čuo. Nemoj da te ja špruljom pitam đe si bio! A sad – abdest pa namaz.

Zid pred sitnim dječijim željama.

Učiteljeva šipka bila je duža od očeve, a djeca su u školi zaplašeno putjela. Moj plač... Sjećam se majke: blijedjela je.

Sakrivena iza žalosnog crnog vela, „vale", uvijena u široko platno, zar, krila se od ljudi kada je u rijetke dane trebalo proći ulivom. Kroz naš „halvat" prolazile su tetke, daidžinice, nane, babe, žene i žene, donosile na licu mrke vale, u zjenicama pokornost. Ispijale su kahve, razgovarale o košuljama i smjerno zaklanjale lica kada bi otac naišao.

Čuđah se: jesi li imale oca. Jesi li ikad bose skakale po livadama.

Tada smo smjeli, da ne smetamo po kući, izići na sokak. Igrali smo se pred kućom i čežnjivo zurili u daleke vrhove brda što se miluju sa oblacima.

I rasli smo.

Svake druge godine po jedno dijete došlo bi među nas. Majka bi tada obično ležala. Samo ne znam zašto sam sve češće bivao mlaćen, zašto majčine oči postajahu dublje i zašto smo izjutra suh hljeb jeli...

Žene si ipak dolazile. I igre s njima. Igre: klis, „top", ćiza, prašina. Bježali smo iz odaja na sokak i od kamenja pravili snove. Zaborave.

Da. Četiri su jabuke u našoj avliji, petnaest puta su odonda cvale, a ja ne znam pravo je li se baš tada pretrgnulo moje djetinjstvo.

Sjećam se: bijaše ljeto. Na prozoru, iznad prašine u kojoj smo sjedjeli, bila je majka. Savijena ulica u suncu, žuta opustjela, zabavljala se s nama. Jedan stari zid nagnuo se nad kulu od kamenčića koju je Fikret lijepio okvašenom prašinom. Tiho i vruće.

Onda nešto snažno i otegnuto drekne. Čudno! Čekali smo da ponovo počne. I čusmo: tu-uu-uu! Tu-u-u-: dva puta.

- Baš k'o truba u Ante Micinog , - otkrio je Bajro.
- Nije, vala, veg0 k'o kad Mešan pjeva. Eno...
- Tu-uu! Tuu-uu!

Zabavljalo nas je, a sve je bilo bliže. Kao iza našeg avliskog zida. Sjedeći u prašini okretali smo glave prema zvuku.

Zašto je mati tako uporno udarala u prozor.

... Fikret je imao zelene, kratke, otrcane hlačice...

A odjednom! Pred nama je ogromno crno tijelo aždahe. Ili nemani. Sunce je blliještalo iz staklenih očiju koje su išle na nas. Sasvim blizu... bliže. Očajno brzo! Tuu!

- Tonobil! – prestrašeno je skočio Bajro.

Ne znam da li se to iza prozora začuo silan i beznadan urlik. Ni šta je bila sa kulom od kamenja. Jesi li Fikret i Bajro bili sa mnom ili nisu. Tek kad se pribih uza zid i kad ga osjetih pod noktima zgrčene ruke, sjetih se...

Sve je to bilo brzo kao tren. Okrenuo sam se. Vidjeh još samo kako malaksalo ručica mahnu ispod točka. Kao da je u ušima odjekivao rezak slomljen krik.

Guši u grlu. Čije je srce onako lupalo.

Auto je pregsazio Fikreta i zaustavilo se. U prašini sam nazirao zelene... nešto zeleno. Ljudi i djeca. Žagor. Užas.

Iskrivljenih poluotvorenih usta bez vale i zara izjurila je mati i stala podignutih ruku nad zgnječeno tijelo koje se prestalo trzati. Ja ne znam ... gledam sam samo u nju, nisam se micao i htio sam, očajno sam htio da pobjegnem od toga strahovitog trenutka i duboko, duboko začinjala se luda misao: možda sve ovo i nije ovako... nije istina.

A majka je imala široko razrogačene oči. Okamenjen pogled bio je visoko nad krvavom prašnjavom zemljom i sve oko mene, i ja, svi smo se utopili u taj bolan pogled. Ja se ne sjećam da li je, najzad, bilo sunca i prašine i auta i ljudi, ali znam da je bila i u meni još uvijek kao teret počiva beskrajno rječita ukočenost majčinih očiju.

Zatim je došao otac. Stajao je zaprepašten, malo šutio, onda vidjevši majku nepokrivenu namrgodio se:

- Zar ne vidiš da te vas dunjaluk gleda. Šta si izlazila brez vale. Unilazi.

*

Sjećam se: polazio sam „na škole“. Mati je grcala ispraćajući me:

- Pripazi, sinko, grad je dušmanin. Ne iđi sredinom đade, satraće te štagod, ama nemoj ni plaho uz kraj – da te, boj se, ne udari nešta s krova, vego hajde 'nako, 'nako...

Dalje nije znala. Ili nije mogla?...

Zija Dizdarević
Prosanjane jeseni

Jeseni moga djetinjstva imale su zlatnu boju. Prospe mazi iz desne ruke puno svijetlih iskara, čitavo more, pa se one uhvate povrh drveća i dršću tako obasjane, mati me onda gladi lijevom rukom po kosi a ja rastem, dižem se sa zemlje, letim, a poda mnom i oko mene zlatno more. Vičem, klikćem, hvatam iskričave grančice, mehkane su i ja se onda budim držeći Emininu ruku svojom i gladeći je. Tamo iza prozora prosule se rujne boje po kolačušama i bardaklijama, stabla dršću u oktobarskom suncu, boje tonu jedna u drugu, boje pjevaju i meni se čini da je sunce pozlatilo vrh Huzbašinog duda...

Danas, vidim, jeseni su sive i mučne – ma da to nisam znao. Činilo mi se da se onim neuhvatljivim sunčevim zlatom daruju svatovi što su u te rane jeseni svake hefte jedni za drugima navirali. Djevojke iza demira sjede pa rade, savijaju se, tegle, čeznu, gore i mole mjesečinu da ih pošalje „u sreću". U noćima sam slušao:

„Mlad mjeseče – star putniče,
Šta si meni dara don'o?
Zlatne ključe zlatne sreće,
Zlatne ključe zlatne sreće,
Aman!"

Onda dođe jesen pa odvodi po jednu.

- Udala se Hajrija.
- Ode i Nafija.
- Vasvu će noćas voditi.
- A more bit' i Eminu...

Danas se jeseni uvuku kradom, ko lopovi, zaobiđu kuće, i djevojke i pobjegnu u magle a ništa ne donesu.

Zlatne jeseni moga djeitnjstva bile su pune drhtanja i snova i po tome ih se sjećam...

Miruju i spavaju sokaci, dućani, zidovi, a žive demiri i mušepci. Eminine oči plamte tamnim sjajem kad joj kazujem kako su momci na Dragačama bacali kamena s ramena pa Ismet i Ibrahim šapnuli meni da će te noći kucnuti u pendžer, nek bude budna.

- Nikom drugom ne govori, je l' de nećeš. Haj, evo ti forinta pa kupi sebi šećerku, hajde!

Ližem bonbon, a Emina rasplиće kose, debele kurjake, pali joj do koljena, crni i teški.

- Tetka!
- Bau, bau-u!

Kao zastor su te naprijed oborene kose i lice se iza zastora ne vidi.

- Nemoj me pripadat', pozn'o sam te.
- Bau, bau-u – približava se polahko ispruženih ruku.
- N-e-emoj, kazaću materi. N-e-e-e!
- Bau!

Toplo i brzo dišu te kose i kad me uhvati i stegne rukama, u me bije vrućina, mirišljava i teška. Draškaju me te kose, klize po licu, škaklje, omotavaju se oko mene, ja plačem pa se smiješim, pa smijem, pa vrištim, a Emina se saplíće u crnu prosutu svilu, diže je na rukama, i u tami osjećam joj samo oči.

- Jesu l' još šta poručili, kako je Ismet obućen, kazuj...
- Pu-u-usti, neću ti rijet' ništa – trzam joj pramenje, a ona se grči i drago joj. Po meni brzo prebiru uzbuđeni prsti.

Na opranom džamu od pendžera dan se rasprasnuo u hiljade blještavih sunčanih kristala i kroz Eminine vlasi ja nazirem dugu. Treperi ta duga i čas je beznadno daleko, do bola udaljena, neuhvatljiva, čas blizu, tu, na trepavicama. Po sredini prelomljena nekakvom tamnom linijom, duga je kao prosjak Huse Pelengir lubenice; sad mi opet liči na materinu čekmedžu, okovanu raznobojnim i sjajnim metalom, a po sredini napuklu.

Duga se igra i nestaje. Zabavljen njom, ja sam se začas smirio pa onda ponovo udarih.

- Pu-u-usti me!

Bonbon mi ispade ili sam ga sam bacio. Počeh plakati bez suza.

- Šta se kmeziš? Evo ti druga forinta pa hajde i ne iđi mi više na oči kad si taki.

Bilo je tako blago u krilu sa glavom naslonjenom na gole mišice Eminine. Ne mičem se.

- Iđi, kad ti kažem. Ne volim te.

Okrećem se ka prozoru. Duge nema više. Biva mi teško.

- Šta me ćeraš? Neću tvoje forinte, eto!
- Biži od mene, iđi!

Opet se ne mičem. Sad će, sad, eto zaplakati. Jesam izistinski i već sa suzama, uvrijeđeno jecam. Jecam što nema onih razasutih kosa crnih kao zastor, jesam što me ničiji prsti ne škaklje, jecam, jer ne bije više ona vrelina u me, oči se Eminine ugasile, plačem što nema duge. I sve jače otimaju se grčevi iz mene.

- Šta ti je sad, što ne iđeš? Što plaćeš.
- Jah-hah! Ti-i me go-oniš!
- Pa kad sam hoćeš da bježiš. Što si zanovijet'o?
- Nisam, ja-han! Ti-i...

Smije se. Posljedni talasi plačas kovitlaju se u grudima i bježe oslobođeni. Polahko, neprimijetno, uvlačim se dublje u krilo. Tražim ruku što me je milovala.

- Lopove, što si taki!
- Hoću l' ja ostati s tobom, da ne iđem danas u školu.

- A jok, ićeš vala, vidi ti njega, ufatio fursat!
- Tetka, volim te, puno, ov'liko, hoću uza te da budem, kaži materi da ti trebam, da ne idem nikud, je l' de.
- Ama, hijanete...
- Je l' de, pa neću nikom kazati ono, a poslušaću te, hoću Allaha mi, šta god mi kažeš, uvijek ću te slušat'!

Licem gladim golu ruku i rame i grudi. U očima nada mnom pali se dragi, dobro znani tamni sjaj. Smiju se zategnuti rumeni obrazi dok mi govori:

- Šejtane, ostani, igraćemo se.

Prstima rasplićem pletenice, golicam vrat. Soba vri suncem i životom.

Zija Dizdarević
Jesen u mojoj kasabi

Kiša. Nestvarni kao mrlje na sivoj hartiji izgledaju ljudski likovi što rijetko i slučajno protrče čaršijom. Sipljivo disanje jeseni obuhvatilo je kasabu i samo jedan očajno dug, uporan i beskonačan zvuk prisutan je svuda, zvuk jeseni. Pod Hašeminom strehom stoji Ganija, očiju široko otvorenih i uprtih u jednu tačku na zemlji, bosu nogu pruži tako da mu kapi sa strehe padaju tačno među prste, pa ukočen stoji i bulji. Teku čaršijom potoci i potočići i odvlače izgubljeni pogled dječiji nekud u magle i kroz ravnomjerno kapanje odvijaju se događaji koje nikad niko nije doživio. Na gredi pod krovom siv golub stao na jednu nogu i rezignirano šuti.

„Prozor

Ovde danas prispjela morska žena ufaćena u jadranskom
Moru stara 700 godina teška 120 kila neg dulja su dvije
Noge i su dvije

Ruke

Ulaznica šta daš!“

Kiša spara crvena slova a „morska žena“ proviruje kroz prozor i sa izrazom beznadne ravnodušnosti zuri u blato. Nikoga nema. Tako prolaze, lutaju sati kasabom. Prokislo vrijeme čami po rahinjama i sokacima, djeca s ispruženim rukama dočekuju kapljice na dlanove i u rasprsnutoj kiši gledaju čudesne slike. Negdje jednolično zapijevaju čobanski glasovi: „Cakli, cakli, caklilo, vedri, vedri, vedrilo, puno polje ovaca, jedna ovca sirotica – daj Bože sunca!“ Podne se s minareta kao s drugog svijeta jedva čuje i svi se ti zvuci utapaju u moćni, jesenski bezbojni ton kiše.

Niko nije primijetio onaj plakat sa crvenim slovima i čovjeka koji je doveo morsku ženu. Izgledalo je kao da je i njih progutala pustoš kasabske jeseni i kao da se ništa neće promijeniti. Došao je neko s vjetrovima i mokrinama, smjestio se u Perinoj praznoj magazi, prilijepio na zid crvenim slovima

išarano ćage, i ništa. Prenoćio taj neko u napuštenom hanu iz kojeg je posljednji sapun prodat prije godinu dana (otada Pero uzalud prodaje taj svoj kućerak i priča svakom kako bi ga dao za hiljadarku), osvanuo, čekao, gledao, osluškivao, a mir pun nekog olovnog, nepodnosivog zujanja širio se po prostoru i činilo se da grad bezglasno živi. Crvena slova nisu razderala tu tišinu i niko nije svratio da vidi to čudo od žene. I kad je poslije podne do izblijedjelog plakata stao pred šator sam vlasnik sa nesrazmjerno golemim šeširom na glavi i počeo nešto da viče, izgledalo je to prije očajnički vrisak, borba, otimanje od ovog svemoćnog mrtvila, od kiše, od tog jednog jedinog zvuka, negoli namamljivanje mušterija, i ljudi su se iz čuđenja zagledali tamo.

Ona morska žena pretvorila se u kornjaču u ovom drugom oglašavanju. Dugo trubi taj čovjek na nekakav olupan lijevak izmišljajući najnevjerovatnije stvari, kreveljeći se silom i zaglušujući svoj vlastiti glas što je zvučao nesnosno, prazno, a kod oglasa o toj nepoznatoj ženi, zaustavi se kakvo dijete ili besposlen seljak, zine u trubu, nasmije se smeteno ili vragolasto i vrteći sumnjivo glavom odlazi.

- He, dinar kila kukuruza, a ja njemu da dam...
- Morebit' da imaš šta i vidjet'...
- Jah.

I opet kiša i jesen. U suton čovjek sa golemim šeširom izbrojao je šetnaest i po dinara zarade.

Došao je i drugi dan. Polahko glas cirkusantov gubio je oštrinu i sve lakše i sve dublje tonuo. Umorno su izlazile iz lijevka riječi i nikog nije više čudilo što je ta žaba ili žena stara sedam stotina godina, niko to nije ni primjećivao. Samo su djeca bogzna odakle došla do novca i sa uzbuđenjem u široko otvorenim očima ulazila u tajanstvenu sobu s kornjačom. U noći „majstor“ se jadao „kornjači“.

- Eto, danas je palo svega devet dinara. Džabe dođosmo...A kako ćeš se dofatat' Kupresa po ovim Božijim kišama, de? A kako „prezimit'?

Morska žena oborila glavu.

- Da nam se je kakogod dograbit' Dalmacije! Ovde svijet ne more ni da se nasmije, niti paru ima.
- Eh...

Treći dan „majstor“ je kroz lijevak naručivao kahvu od Suljage prijeko i dozvao nekakvo dijete.

- Mali, hej, hoćeš li kupit' cigara.

Pa je onda taj lijevak stojao položen pred vratima čitav dan. Kiše šibaju, krovovi se cijede i propuštaju, i brico Malik podmetnuo stari sahan da mu kišnica ne prokapljuje na sto, a čovjek iz cirkusa sjedi i hoće da se brije.

- Što ne vićeš na onu trubu, majstore.
- A što ću vikat' kad niko ne prilazi.
- Jah, ove kiše, i voće slabo rodilo, pa svijetu nije ni do čega.

Sutradan je „majstor“ još jednom pokušao svojom vikom da oživi jesen. Glas mu je bio običan kao najobičnija stvar i ništa se nije promijenilo, pa je usred rečenice stao i obustavio trubu.

A onda ga jedno jutro nije bilo: u zoru skupio ceradu i otišao.

I niko to ni primijetio nije.

Zija Dizdarević

Pitanje nad kasabom

Dokonica bez kraja. Čaršija tupo zuri u prazno, lovi muhe po „havi“, dućan se s dućanom dovitkuje, bolesno sunce leglo po prašini i miruje.

Ibrahimaga, raspojasan, izuo se i noge podvio pa stenje za tezgom.

Avdibeg sjeo u kahvi, znoji se i misli „kako se čoek, im'o-nejm'o para, osaniše pa ne zna šta će na 'voj Božijoj žegi“.

Mujaga bi spav'o, „ama mu teška glava, a sparina je, pa se ne mere“.

Iščekivanje.

A u kancelariji sreskog načelstva skinuti kaputi. Mesnate, oznojene ruke i od duhana požutjeli prsti leže nemoćno na aktima. Svod kao da je pritisno tjemena. Ekspredit otpuhuje. Vruće. Lijeno.

Iščekivanje bez cilja.

U mesari zuje ose. Latif se ne miče, nekako mu svejedno sve na svijetu, gleda u Subhijinu krojačnicu i nečemu se dalekom, neodređenom, ali ugodnom otuda nada. I sjedi. Iščekuje.

A Subhija, „makar i grihota bilo“, skino fes pa svaki čas briše znoj što mu se između rijetkih dlana cijedi niz lubanju. Zaustavio šivaću mašinu i pospano gleda u šegrta koji se prži nad razgrijanom peglom. E, baš se ništa ne mere radit' od ove omore! Uh!“

„Muro“ u svojoj „ćerhani“ prislonio novine uz nos pa napreže kratkovidne oči. Han mu pun. Pungo po stoti put prelomljenom iglom zašiva hlače što mu ih je gos'n pisar, prije godinu i po, velikodušno poklonio Luka „baskija“ zaviruje u košulju i „trijebi se“. Ibrahim „ćosan“ se kune da je „one onamo hefte, kad 'no je iš'o sa slastičarem Musinom na Ban-brdo, zaradio za dva i po dana banku, a baška što je tamo jeo sira i kajmaka“. Postepeno, u glavama počinju da kuckaju misli: „Đe bi se, ovo, ručalo? Kako bi se štogoderce oparmačilo?“

Pukla čaršija, duga i uska, vuče se kroz ljetno prijepodne, njiše i uljuljkuje ljude i golica brigama:

- Šta bi insan sad radio, de?
- Da okrenemo ražanj pa da „akšamluk“ kurišemo?
- Uh, pos'o je to, brate! Ko će se tol'ko umarati!
- Pročita l' ti đeride, Mujaga, šta im po dunjaluku?
- Jok, vala. A što'š ćitat'? Umro ko ćit'o – umro ko ne čit'o. K?o da nemam drugog posla!

- E, baš mi iz usta ote! Šta me bruga za svijetom? Nek sam ja živ i zdrav, a drugi... e, baš je žega! Nego, šta bi ti sad radio, de? Imaš li išta pametnije?

Prašina. Neko daleko ljetno zujanje, melanholičan zvuk dosade koji se i ne čuje i ne osjeća. Žuti prsti pomakli su se sa stola.

- Je li šef otišao?
- Odmak'o je stari podaleko. Ne boj se!
- Vala, da i mi malko odahnemo! Ubi me ova tinta.
- E, omrzoše mi slova zbog ovolikog pisanja – eto ti!
- Ko bi na ovoj vrućini po vazdan pis'o, ako Boga znaš!
- Uh, a kad će ručak?
- I šta ćeš radit' do ručka?
- Baš, šta bi čovjek sad, na ovoj sparini?
- Izmisli štogod, de!

U Subhijinom mozgu sivo. U mesari težak mir.

Nad nepokretnom kasabom vise olovna pitanja: „Kako da se pobjegne od vremena? Šta da se radi?“

... Pungo krpi hlače. Luka pucketa i predlaže:

- Da se iscijepa kod Ibrahimage koji tovar drva. Ako ništa, ručaće se. A u mene trbu' pjeva k'o gošćica.
- Jest, ako budne.

Onda je negdje kroz čaršiju odjeknlo:

- Latife, faj meso, a ja ću zerzevat, pa da napravimo pršulju!
- Bogami baš, dobro si se sjetio!

Ču se to po dućanima i „ćerhanama“.

- Mujaga, mogli bismo i mi pršulju napraviti?
- Hajde, de! Brže će nam proć' ovo do podne. Kancelarije se pokrenuše.
- Da se porežemo, svak po dva dinara, pa da pojedemo jednu pršulju!
- More se. Svakako starog nema.
- A daleko je ručak.

Zatim ruke, debele, tanke, oznojene, žilave, dugačke, oble ruke uzimaju noževe i polahko, nasitno sijeku meso, slažu paradajz, paprike, luk i to meso, dugo, neizmjerno dugo slažu sve to u plitke zemljane posude i nose. I dok u pekarama cvrče pršulje, dok miris golica čaršiju dajući smisao životu, u glavama niču vesele predstave i nižu se sjećanja na prijatne, masne zalogaje.

- Eh, što ti je insan! Prije po sahata k'o ubijen u glavu, a sad znam što živim – mudruje Avdibeg.

Olovna pitanja skinuta su s neba.

Zija Dizdarević
Ramazanska noć

Ahmo ima pedeset šest godina, i ima reumu, te čim je oblačno, a ono pritisne sijevati u članku „k'o da mi kogod usijanom letvom probija ruku". Ahmo ide polahko, kao čovjek koji je dotrajao. Ahmina brada je bijela a šalvare Ahmo ne može da „saleti" ima već dvije godine i stoga su mu gaće oko nogu otrcane i pocrnjele od crnog života. Ahmo se promeće nekako iz dana u dan, dao bi djecu na škole („nek njima barem ide potaman, kad meni nije moglo"), ama ne zna kako to ide i ko će njih tamo u tuđem svijetu odijevati. A nema im ni kod Ahme hljeba, od jedne njive se ne da deverati, a ne mogu čitav vijek doćerivati kasablijama drva kao što je on; motaju se brige duboko tamo iza Ahminog čela, pogurio se pod njima Ahmo pa se promeće iz dana u dan. A sad je ramazan i noć, han je pun, dim, upljuvan pod bez dasaka, s onu stranu duvara, hržu konji, štala zaudara kroz oškrinuta vrata i konjski zadah širi se među ljudima. Čita se pjesmarica, zijevaju prilike u hanu, a neko se prisjetio pa Ahmi pored uha tresnuo desetak tabli od kahve, prevrnuo se u zaspalom Ahmi čitav svijet, on se trgnuo šutljiv i unezvijeren, nastavivši da prati jednolično plačno nabrajanje stihova što ih je neko iz ugla otezao.

Bajko je svlačio „kalauzu" niz rijeku, čitav dan se natezao s mokrim ljudima i capinima, uvijao se i skakao pred zahuktalim balvanima, a postio je i glad ga naoštrila, nije se imao gdje iskaliti, trebalo bi još negdje capinom mlatnuti, dobro mlatnuti – a sve je to još za večerom utihnulo u njemu i, eto, sad tromo opušten sjedi i njiše se polahko u ritmu deseterca.

Ćamil zna kako za se dolazi svakog ramazana u han, sluša pospano uvijek istu, dobro poznatu melodiju, zapamtio je sve pjesme i sve stihove što su se ikad pročitali pa iz noći u noć prati pjevača zažmirivši, i tek ponegdje prekine:

- Stan' der, dina ti, priskočio si ono: „Diže Halil ćordu dimiskiju". Zna Ćamil napamet sve, a opet se ne bi ni po koje pare rastao od ovih dugih noći uz dim, sivih snova i melodija. Zna Ćamil šta će se čitati iz rasute Sadikove pjesmarice, on odlučuje kojom da se počne, on pazi, popravlja i rako živi kroz otegnute ramazanske noći.

Sluša i Sejid pjesme o Hrnjici i bajraktarima, leđa mu utrnula i sve mu se negdje baš u tim leđima objašnjava, kako je teško kad insan kupi đubre po sokacima pa ga na sebi u sepetima iznosi na njivicu. I još leđa pričaju Sejidu nerazgovijetne priče o tome kako je teško danas kupiti fes pa da imaš trista demiskija... Sejid sluša i ne sluša, a toplo je tu, među ljudima, a nekakvo sve svejedno...

Odmjereno pjevanje. Pokreće se jedva vidljivo vijenac naboranih lobanja. Hamid, Hamdo, Mehmed, Muhamed... Han diše znojem, pjesmom i upljuvcima.

... Ahmo je donio svoje brige, Bajko umor. Ćamil puste želje, Sajid je donio jade, Muhamed jalov merak na one crvene opanke iz Kasimovog dućana. Hamid je došao okaharen, Hamdo mučan, Mehmed neveseo, ramazan je, post je, posao je a posla nema, ljudi po danu dobro vide tegobe a u noći je gust mrak i šta bi se učinilo, de? Kupi Ahmo u se, kupi Bajko i Ćamil i Sejid, pretovaruju se svijet nekakvim kaharom i belajem i valja to zatomiti.

Ahmo je star i suh, a najradije bi plakao od nekakve stoljetne tuge.

Ćamil po sto puta na dan odhukne i teška mu psovka izleti iz usta i sto put se pokaje pred Bogom, jer se Bog, poslije svage psovke kao za inat smrkne pred njim i od toga Ćamila uhvati tjeskoba.

Sejida i ne zovu drukčije nego: „Eh, da mi je...“

Bajko lupa po balvanima, kida im meso pa ispod capinovog šiljka voda pišti kao da vri, a njemu se čini da je kriv i izmahuje...

Traže premorene glave zaborav, svrdla melodija kroz uši, draži i čudno umiruje a daleki, nestvarni dani oživljuju iza spuštenih trepavica, mehko i toplo miluju otežale misli.

- *Bože mili, na svemu ti fala,*
Ili grmi il' se zemlja trese?

Tiho, ujednačeno disanje, duga zapijevanja, napomičnost, sve se to pretvorilo u kadifen pokrivač i blagom težinom pritiskuje umorne ramazanske dane, što jenjavaju u pognutim mozgovima.

Ahmo se izgubio u maglenim daljinama.

Sejdu drago što Hrnjici niko ništa ne može, pa zaboravio i đubre i teghobe i sav se u mislima natisno za nekakvim nevidljivim đavolom.

Bajko otvorio usta, zaokupila ga ona bezbojna junaštva pa ne umije da se makne. Tale Ličanin umjesto njega bije...

Ćamil kopa po svom praznom i uzaludnom životu: „Eh, pusto tursko“.

Han se nadvio nad starinsku pjesmu što ispunjava djetinjske, pradavne želje i hrani se nečim lijepim, nepoznatim, čega nema u ovom našem zemanu.

„A što mu je puca pod gr'ocem
Uz njega se vidi večerati,
U ponoći kao i u podne.“

- Eh, pusta zevka, aman jarabi.

Sjede tamo ljudi i piše, neko duhan a neko sasušeno kruškovo lišće, slušaju pjesmu i uspavljuju se. A noć polegla po sokacima, troma ramazanska noć i nečiji starinski kao prst debeo sat sjecka tu noć pridavljenim tiktakanjem iza bensilaha.

„ Ni brat brata poznati ne može,
A kamoli Turčin kaurina.“

Ponoć. Ljudi su izgubili svoje juče i sutra. Slike sve življe, sve brže lete, boje poigravaju, mnogo boja šara razigrane utvare, kovitlaju se sablje i handžari i

sve se najzad počinje da pretvara u tiho i dugo hrkanje. Deseteračka kajda i hrkanje i sipljivi dahovi i onaj neodređeni šum noći što se u sitne sahate osjećaju svuda po prostoru, stopilo se to u mlak polusan i Sadiku se ispod olovnih očnih kapaka uporno nameće misao da mu je nena pričala nekakvu pripovijetku još dok je bio dijete i da je ta priča sasvim nalik na ovo brujanje, a opet nekako ne može da potrefi šta li je to u toj priči.

Gluho doba. Riječi koje više niko ne čuje.

Onda utihnu.

Zaboravljeni i izmišljeni događaji lutaju među čađavim zidovima, sami. Dah posljednjih stihova treperi negdje gore.

Isprepletali se snovi fantastično. Prostor je pun ljudi i snova.

- - - Bajko je trzno rukom k'o capinom - - -

Uspavan Sadikov han ide u novo jutro.

ZIJA DIZDAREVIĆ
Lukina odluka

Puzao život kao dijete po mračnoj kolibi, trčao preko livada, gonio i kotrljao obruče niz čaršiju, bujao, budio krv, gledao djevojke, plakao za majkom, cijepao drva, zrio, sjekao baskije, spavao u potleušici, na zemlji, u jami sjedio po hanovima krio se od šumara, vukao na lijeno, neumiven, a jednoga dana zaustavi se i drmnu Luku: „A sada... Šta sad?"

Ljudi su do toga dana govorili:

- Ama, onaj Luka, biva, baš opet nasamari Rešidefendiju. E, vela havle, vela havle! Donio mu neki dan u akšam četiri baskije, kaz'o mu da ga lugar ganja i tamo-amo, propade mu hin. A kad sutra dan – baskija niđe! Evo l' ti Opet u mrak Luke, kobajagi s novim baskijama. Rešidefendiji trebalo ograditi vrt, Luka ga saletio i k'o čudi se đe nestadoše one sinošnje baskije, a efendija i jest merhametli srca, sažali se na fukaru pa ponova uze. I mahsus ostavio šćene da ćuva. A ujuto, šćene crklo a baskije niđe. E, vela havle, vela kuvete! Što je vlaše, de!
- Ma, more' bit' da i nije on. A eto, Bog ga je pokar'o. Haman je ost'o bez kuće. Vjetrovi mu je odnijeli.
- Ja đe spava sad?
- U onoj rupi od temelja.
- Uh, br'te, pa zima je!
- Mahal mu je! Ne bude...
- Vala, ako je i druga vjera, opet njekako teško insanu. Jah! Šta ćeš!

A sada Luka sjedi i hladnom hanu, Salko im je podvalio: umjesto drva stavio u peć karbit-lampu i svijetli kao da vatra gori sve u šesnaest, a zima je, i drhtavica, i sve nešto kljuca u Luki: „A sad. Šta sad?..."

I pita Seid, nosač, bogzna koji put, Luku:

- Pa kako to bi, bolan ne bio. Đe te taksirat snađe.
- Ma, brate, - razvali Luka, a na licu mu blato od zemlje, jer se „troši koža kad se čo'ek pričesto umiva", - šta ću ti pričati? Kuća bila slaba, a na brijegu, pa kad udariše vjetrovi (a laju ko šćenci oko kuće), a ona se ljulja, ljulja. Viđoh ja da će biti svašta, izađoh, a vjetar me sve nosi. I kad poče pucketati u brvnima, meni bi nešto žao, svjedno što sam sam, opet mi je bila draga, ama eto, zapucketa i slomi se, a ja onda u rupu, a ozgor tahte, i jedva zaspah. Smrdi ona zemlja, brate, a i zima će sada i više se ne mere. A kako'š zimi baskije sjeć' i kome trebaju?
- Pa ti, opet, imaš ono njivice, a kako je nama koji nejmamo ništa?
- Ma nijesam je sij'o ima dvi godine. Okle mi? Eno je za pet stoja ko god hoće. Šta ću od nje? A ne znam ni kad sam porez platio. Znaš da sam od cijepanja živio k'o bubreg u ... u đubretu!

Pribili se uz peć prevareni svjetlom iz nje i želja da se ogriju raste k'o brdo, dlanovi svaki čas pljeskaju mršavo, tanko tijelo pećice i kroz tišinu Luki kjuca: „ ... A sad?"

Zima će, svijet ne ograđuje više njive ni vrtove, baskije nikome nisu potrebne, a kad čovjek ostane bez kuće i najednoj njivici, e – bogami, valja dobro prokontati šta bi se.

Salko urijetko govori. Zato uvijek najpametnije kaže. Ono, kad priča da su u Slavoniji karpuze četiri metra duge, a osam široke, možeš mu i ne vjerovati, ali kad savjetuje, e to je...

- Pa hajde, Luka, u Bakoviće. Sedamn'es dinara nadnica u rupi... svakako ti je bit' u rupi, pa ja l' spav'o ja l' kop'o! Rudnik je jako otvoren, biće posla, a ja da i vanđijeraš do dvije banke.
- Bogami baš, šta te briga! Padalo-puhalo, tebi ne gine gibira: stoja heftično i kran-kasa. Ne budi budala.
- A imaš kuveta. Moreš ti durat kol'ko god hoćeš! – Gledaj posla!

Šuti Luka, a misao mu mračna ko noć i sve nešto fijuče, urla kroz tu noć i ruši se, zaboravljene stvari priviruju i bježe i čini mu se da je u rudniku ko u noći, ko zna šta tamo ima, a nešto se sjeća da mu je mati kazivala o tom rudniku dok se još prije rata u njemu radilo.

- Ma, nekako se čovjeku teško rastati sa životom i zakopat' se u zemlju prije smrti. Ne vidiš, brate, sunca ni mjeseca, a noć ti uvijek.
- Luka, ne budi budala!
- Pare su!
- Šta ćeš i 'vako skapavati po Fojnici!
- A tamo je vruće.
- Kuća je, krov je!

- Ne'š se pokajat'!

Luku glasovi udaraju, vidi da nema kud, a nesvjestan, dalek strah pred rudnikom raste u njemu i Luka se uhvatio za peć kao da će ga ona zadržati. A ono u njemu opet kljuca: „Ja šta ćeš, bolan? Šta ćeš sad?“

- Pa, ljudi Božiji, pojede rudnik, pojede čovjeka k'o ništa; kol'ko sam ja puta čuo kako svijet priča gine se u jami…

- E, za to ti ja znam reć! Evo: ima porkmana. To su rudnički džini i oni kopaju, kucaju unutrima. Istom ti dig'o krampu i odvaljuješ komadinu, a negdi prid tobom u zemlji kuc! Kuc! Kuc! I sve k'o da te vodi. I dokle god hin ćuješ prid sobom, kopaj i ne boj se, čuvaju te. Ama ćim hin ušćuješ iza leđa, baci krampu i biži, jer će te, vjera i Bog, zatrpati pa si helać. Eto, to ti je.

- Je si l' ti to svojim ušima…

- Jok, vala, ala mi stari rudari kazivali, a ljudi neće lagat!

- Ne znam, more svašta bit', ama ja ne vjerujem što neću jal' vidjet jal' čut! Svijet iskolan pa izmišlja svašta i pripada… A ti, Luka, gledaj posla… dvjesta vas je u rupi.

I vukao se razgovor, riječi postajale sve stegnutije, zime stezala, kroz han se istezala pospana ravnodušnost i pritiskala očne kapke.

- Eto, Luka, nekakvo ćebe, pa moreš ovdje prispat!

… Kada su se svi dokazi rasplinuli u slatkom opružanju kvgavih moćnih leđa, Luku je ravnomjerno uspavljivalo: „A sssad! Šta sssad?“

*

Gegucajući sporo, korakom lagahnim kao što su mu i riječi bile, otišao je sutradan u Bakoviće. Primili su ga, zapisali mu ime i rekli:

- A sad…

ZIJA DIZDAREVIĆ

Otmica

U dalekim, u izgubljenim mjestancima po Bosni čućete pola priča a pola pjesmu o „Siv-zelen Sokolu“ i djevojci što ga je, zatvorena u kamenu kulu, zvala da je oslobodi. Cure, kad ih niko ne sluša, pričaju je jedna drugoj, majke prenose na kćeri; i ljudi poznaju tu priču, ali joj niko ne zna onaj pravi i tajanstveni smisao što su ga stvorile duge probdjevene noći iza demira i mušebaka, godine mladosti i sputana krv, što bi htjela da prodre nekud u strahovitom vrenju.

Možda je to bilo prije petnaest godina, možda i prije sto godina, a možda je bivalo to uvijek kad mati i otac odu na sijelo.

Raifa, djevojka iz komšiluka, čuvala nas je te večeri.

- Pričala bih ti, ama nećeš nikome, nikome kazivat' – govorila je sa mindera iznad mene i imala čudno drhtav glas i vreo dah.

- Neću, Allaha mi, pričaj, dabogda umro ako ikom kažem!

Ja sam imao deset godina. Ležao sam pod jorganom, mlaka ugodnost talasala se po tijelu, noć, lelujanje sjenki i žuta, zdepasta glinena peć u budžaku. Tiho.

- Bio jedan otac i imao kćer, lijepu k'o upis. On je ćuv'o a ona rasla i narasla. Kad joj je bilo šesn'es godina, počela je da treperi. Ti si dijete i ne znaš šta je to kad djevojka zatreperi i kad joj momci pogledaju u pendžer. A otac je ćuv'o k'o alem kamen i nije joj dao niđe izać', zaključav'o je i sakriv'o a ona treperila. I kad bi 'vako, sjedjela prid đamom od penđera i gledala po sokaku, ona bi razbijala đam i plakala, a suze su joj pržile k'o žeravice, sve od puste želje da nekud iziđe, da pobjegne il' makar vrisne. Eto, to ti je kad djevojka zatreperi, al' šta ti znaš. Znaćeš kad budeš viši.

Zašutje i trznu rukama. Na đerđefu pred njom pucketala je igla probadajući brzo i praveći ispresavijane, zgrčene šare, vezući duge, okrugle, uvijek nekako zatvorene i bezizlazne oblike koji su, ne znam zašto, podsjećali na starinske priče. Bilo mi je nejasno sve to što je govorila.

- Pa što joj otac nije dao da iziđe, nek se igra? – Eh, otac k'o otac. Što meni moj ne da da iđem di ja hoću! Što je otac vego da ne da!...

Čudio sam se što Raifin glas tako podrhtava i što ga silom prigušuje. Onda je pitao:

- Pa, šta je dalje bilo?

- Ništa. Otac joj najstragu napravio golemu i tvrdu kulu od kamena i u nju zatvorio da ne gleda i ne vidi ništa. Na kulu je metn'o devet brava i devet katanaca, a penđere je u nebo okren'o da mu šćer sunce obasja. Tamnovala ljepota djevojka, tamnovala sedam godinica, sve čameći i suze roneći...

Raifa se zanijela i počela s nekom dalekom tugom pjevušiti o toj nesrećnoj djevojcu što je otac zatvara i zaklanja od čitavog svijeta, a ona jaduje i plače, i Raifa tek što nije zaplakala. Noć je kroz tišinu zagrijane sobe zujala jednolično, bilo je nečeg tajanstvenog u tom nečujnom zvuku što je ispunjavao sobu i širio se dalje, tamo daleko, kroz pendžere, kroz pomrčinu nad gradom, sjene su postojale žive i ja sam se pod jorganom, zgrčen nekim poluugodnim dječijim strahom.

- Znaš li ti što je djevojka plakala? Kad budeš viši, znaćeš. A ona je, eto, plakala i suze su joj bile vrele i grke i progrizale su kamen. Pa je u samoći uzela da veze jagluk, svilen jagluk na zlatnom đerđefu, vezla je dan i godinu i izvezla na njemu đidiju Siv-zelen-Sokola. I njemu je plakala, jadikovala, i njega je preklinjala da dođe i da je izbavi iz kamene kule. A kad je već suzama i kamen protopila, Siv-zelen-Soko nije mogao srcu odoljeti, probudio se i dig'o iz jaglaka, a mjesec ga je srmom obasuo.

Riječ ta, Suv-zelen-Soko, rasplinla se u glavi, u nešto sasvim neodređeno i meni je bilo svejedno je li to šejtan ili ptica ili čovjek. A Raifa je sišla s mindera i sjela na dušek pokraj mene.

- Zakuni mi se da nećeš nikome kazivat' da sam ti prićala! – gladila mi je kosu i gledala me u oči.

- Ama, neću bogami, kad ti kažem! – drgturio sam i držao se za njenu ruku.
- Nikome?
- Nikome!

- Kad se je prikaz'o njoj, vas u srmalim haljinama, u nje su usahle usne. Kad ju je uz'o oko struka, popucali su zidovi od kamena, a kad je leg'o s njome u dušeke i obljubio je, kula je sva helać bila, nestalo je sa bijela svijeta. I odvede Siv-zelen-Soko djevojku, za ru ... odvede sebi...

Bila mi je stegla ruku i podigla me sa ležišta, privukla do sebe i brzo gladila po kosi i obrazima. Sve je više stiskala moje prste i dok su odnekle dopirali izlomljeni akordi sevdalinke što je narušavala noć i tišinu, ona je nesuvislo govorila nešto o đerđefu i vezu koju oživljuje i imala je zažarene obraze. Meni se u tim časovima, kroz zbunjenost i maštu punu nejasnih oblika što jure, ipak učinilo da je nešto lupnulo o prozor. Prestrašen, sakrio sam se njoj u krilo. Osjetih dah vreo i drhtanje. Milovala me je.

Opet je kucnlo. Zatim šuštanje. Tišina i strava. I najedanput, dok ja nisam smio da gledam na pendžer, kao da je neko prigušeno zovnuo: „Raifa!“ Ona se digla, na moj užas otvorila pendžer i rekla: „Eto, sad ću!“ i opet prišla meni. Očekivao sam nešto golemo, nejasno, i u guši me je stezalo na plač. Njena ruka nađe mi se opet na kosi. Raifa me je ponovo gledala u oči, a onda silno toplo poljubila:

- Nikome, nikome nemoj kazivat' priću. I spavaj, ne boj se, sad će ti se otac i mati vratit'!

Pa se digla na prozor, šaputala nešto u mrak, prebacila nogu napolje i iščezla. Čuo sam pad na travu. Hladna noć strujala je kroz pendžer. Pored mene prevaljen đerđef... Siv-zelen-Soko...

Zaplakao sam neodoljivo i gorko.